

אורחות דודנים

מתן קמינר

על יהודים וערבים רבים מקובלת המוסכמה כי שני העמים, צאצאיו של יצחק וישמעאל בני אברהם, הם "בני דודים". אך אף ששמו של הסב מתנוסס על הסכמי הנורמליזציה בין ישראל למדינות המפרץ, הנחת המוצא המשותף אינה בהכרח ערובה לשלום יציב וצודק. התחקות אחר הרב-שיח המזרח-תיכוני הצפוף העוסק בתולדות אברהם – מספר בראשית ועד הסכמי אברהם – מלמדת שהדמיון הגנאלוגי עשוי דווקא להנציח סכסוכים משפחתיים, ובה בעת להחריף את הדרתם של מי שלכאורה "לא שייכים" לסיפור

יוני 2024

15 בספטמבר 2020 התיישבו מנהיגי ישראל, איחוד האמירויות ובחריין אל שולחן על מדשאת הבית הלבן והכריזו על "נרמול" יחסיהם במסגרת הסכמי אברהם. לא בכדי נושאת הברית האברהמית, שאיחדה לראשונה את הכוחות הפרו-מערביים והאנטי-איראניים באזור, את שמו של האיש המסמל את אמונת הייחוד ואת הקרבה המשפחתית בין ערבים ליהודים. מאז העת העתיקה נזקקים יהודים, נוצרים ומוסלמים לתולדות אברהם ומשפחתו כדי להגדיר את עצמם ואת יחסיהם אלה עם אלה. סביב תולדות השושלת התהוותה במרוצת המאות מעין קהילת מחלוקת, המתווכחת ללא הרף על מורשתו של האב ועל אחריותם ההדדית של צאצאיו "בני הדודים". כמו כל מיתוס אפקטיבי, הסיפור האברהמי פתוח לפרשנויות שונות, אך האידיאולוגיה הבאה לידי ביטוי בשמם של הסכמי אברהם מחזקת דווקא תפיסות אתנו-גזעיות מהותניות ומסתגרות של לאומיות. משתמע ממנה גם יחס מבטל כלפי כל מי ש"לא שייך" למשפחה – קטגוריה גמישה העשויה לכלול, בהתאם להשקפת הדובר, לא רק מהגרים שמוצאם מחוץ לאזור אלא גם יהודים אשכנזים, ואפילו ילידים כמו הפלסטינים. באורח פרדוקסלי, התפיסה הרווחת של עמי האזור כענפים של אותו בית אב עלולה דווקא להרחיק את האפשרות של שלום אזורי צודק ויציב.

לעיראק, התחזקותה של איראן והחלטתו של ממשל אובמה להמעיט במעורבות צבאית ישירה באזור.^[1] לאחר מלחמת לבנון השנייה, שבה הפגין חיזבאללה עוצמה מפתיעה, חזרה בה ערב הסעודית מדרישתה לנסיגה ישראלית מכל השטחים הכבושים כתנאי לנרמול היחסים ביניהן. ב־2015 מצאו את עצמם נציגי מדינות המפרץ בושינגטון נלחמים שכס אל שכס עם הלובי הישראלי נגד הסכם הגרעין עם איראן. ביטול ההסכם בידי ממשל טראמפ העניק לברית המתהווה רוח גבית, שהתגברה מאוחר יותר באותה שנה עם העברת השגרירות האמריקאית לירושלים, מהלך שנתפס בכל האזור כהתנערות אמריקאית מכל מחויבות לפלסטינים.

בקיץ של שנת 2020 היה ממשל טראמפ עסוק בעיקר בבחירות שעמדו להתקיים בנובמבר. חתנו ויועצו של הנשיא, ג'ארד קושנר, שאף להביא בפני הבוחרים הישג דיפלומטי מרשים - את "עסקת המאה" שהבטיח טראמפ זה שנים. מנהיגי איחוד האמירויות אותתו לממשל שיהיו מוכנים לחתום על הסכם נורמליזציה עם ישראל אם זו תחזור בה מכוונתה לספח שטחים בגדה המערבית ותסיר את התנגדותה לעסקאות נשק בינם ובין ארצות הברית. נתניהו, שעמד בעצמו בפני בחירות, מיהר להסכים להצעה, שאישרה את טענתו ארוכת השנים כי אפשר להגיע לשלום עם מדינות ערב ללא ויתורים לפלסטינים. ערב הסעודית נתנה את ברכתה למהלך, אף שמיאנה להצטרף אליו; בחריין, מצידה, קפצה על העגלה. כעבור חודשים אחדים טיפסו עליה גם מרוקו וסודאן, שקיבלו כל אחת פרס משלה: זו קיבלה הכרה בסיפוח הסהרה המערבית, וזו הוסרה מרשימת המדינות תומכות הטרור של מחלקת המדינה האמריקאית.^[2]

מאז חתימת ההסכמים פורחים קשרי המסחר בין ישראל לאיחוד האמירויות, שהוסיפה לרשימת הקניות הצבאית שלה טכנולוגיות מעקב ישראליות המשמשות בין היתר לפיקוח על מתנגדי שלטון. התהדקות היחסים מבליטה את נקודות הדמיון הכלכליות והחברתיות בין בעלות הברית החדשות. כך, גם מדינות המפרץ וגם ישראל הן מדינות עשירות, הנשענות בשיעור חריג על עבודתם הזולה של מהגרים נטולי מסלול התאזרחות. אף שהן מציגות את עצמן כאבירות הסובלנות וכאויבות הקיצוניות הדתית, כל החברות בברית מכירות בדת כמקור לחקיקה - הכרה בעלת השלכות הרסניות על זכויותיהם של נשים, מיעוטים מיניים ומשפחות "מעורבות" מסוגים שונים.

עד אוקטובר האחרון נראה היה שתנופת הנורמליזציה נמשכת. על אף העמקת הדיכוי הישראלי בגדה המערבית והתמשכות המצור על עזה, עם התקרבותן של בחירות חדשות לנשיאות ארצות הברית התרבו הדיבורים על הצטרפותה הרשמית של סעודיה למסגרת ההסכמים, הפעם כדי לשפר את סיכויי האלקטורליים של ג'ו ביידן. ברור למדי שהחלטת חמאס לצאת למלחמה נגד ישראל בשמחת תורה נועדה בין היתר לעצור את גל הנורמליזציה ולהשיב את הסוגיה הפלסטינית לסדר היום האזורי. אך אף שהמשא ומתן עם סעודיה נעצר מאז תחילת המלחמה, ביטול הסכמי אברהם אינו עומד על הפרק, והברית בין ישראל לאמירויות ולבחריין עודנה איתנה.

ומהגויס, אגב הוזהרו חתני טובלנותי ובי-השתלבותי במו-הב: לא מעט: אף שוהיא משתנת מסורת
מודרניות במובהק, תכונותיה הפרדוקסליות של האידיאולוגיה נטועות ברב-שיח עתיק יומין בין מי
שרואים עצמם כצאצאיו של אברהם או כממשיכי דרכו באמונה. כפי שנראה, ביהדות, בנצרות, באסלאם
ובזרמים הנעלמים שביניהן, אברהם הוא נציגו המובהק של המונותיאזים האוניברסליסטי ובה בעת
אביה של שושלת מיוחדת, מסוכסכת וגאה, הטוענת לזכויות יתר בתוך קהילת המאמינים.

מקירוב בין-דתי לרב-שיח אזורי

כך הסביר בדיעבד הגנרל האמריקאי מיגל קוריאה, שהגה את השם "הסכמי אברהם", את תהליך
מחשבתו: "לכל אחת משלוש הדתות יש שם אחר [עבור אברהם]. זה מתורגם בדת שלהם". המסגור
האברהמי, לדידו, הקנה להסכם נופך "מיידי, בין-אישי ודתי [...] במקום סתם הסכם מדיני".^[3] ההיגיון
המשתקף מדבריו של קוריאה מוכר לנו מהמונח הנפוץ "דתות אברהמיות". מונח זה נולד בדיוני ועידת
הוותיקן השנייה, שביקשה לגייס את דמותו של אברהם למאבק ב"ניאו-פגאניות המטריאליסטית";
^[4] אך נוסף על הקריאה האלגורית - והקתולית מעיקרה - של אברהם כ"אבי" המונותיאזים,
ההתלהבות האמריקאית מההסכמים ניזונה גם מפרשנות מילולית של כתבי הקודש, הרווחת בקרב
האוונגליסטים שנמנים עם תומכיו הגדולים של טראמפ. כמו אנשי הציונות הדתית, האוונגליסטים
רואים בזיקתם של היהודים לאברהם הוכחה לזכותם על ארץ ישראל.

שתי התפיסות הנוצריות הללו (שנחזור אליהן בהמשך) מתאפיינות בריחוק מסוים מהדרמה
המשפחתית. לפי התפיסה האלגורית הנצרות מתעלה על שיקולים גשמיים של דם ומוצא, ואילו זו
המילולית מכירה באי-השתייכותם של אירופים ואמריקאים למשפחה. זוהי היבדלות מיתממת
ואוריינטליסטית, המבקשת לנקות את הצד הנוצרי והמערבי מאחריות לתסבוכות המדממות של המזרח
התיכון ובה בעת להציגו כמי שמסוגל לפתור אותן.

להבדיל מהמונח "דתות אברהמיות", שמקורו מערבי ומודרני, אברהם ותולדותיו הם מושא לרב-שיח
אינטנסיבי בין יהודים, נוצרים, מוסלמים ואחרים זה מאות בשנים. הרב-שיח הזה מהדהד במילות
ההסכם הנפרד שחתמו ביניהן ישראל ואיחוד האמירויות. בניגוד ל"הצהרת הסכמי אברהם", שנושאת
את חתימתו הזוויתית של טראמפ ומנמקת את שם ההסכם בשאיפה "לקדם דיאלוג בין-דתי ובין-תרבותי
ולעודד תרבות של שלום בין שלוש הדתות האברהמיות וכלל האנושות", ההסכם הדו-צדדי, שעליו
טראמפ אינו חתום, מציין את אברהם כ"אב קדמון משותף" ל"עם הערבי ולעם היהודי" - נוסח שהוצע
לשותפים האמירתיים בידי הדיפלומט הישראלי טל בקר.^[5] כיצד עלינו לפרש את ההזדקקות הזאת לשפה
של מוצא משותף בטקסט דיפלומטי המסדיר את היחסים בין מדינות לאום? מה משתמע מהצגתו
המובלעת של ההסכם כסיומו של ריב בין קרובי משפחה? כיצד מדמיינים מי שלוקחים חלק ברב-שיח
האברהמי את המזרח התיכון בעבר ובהווה, וכיצד הדמיון הזה משליך על עתיד האזור?

למילה "ערבים". במילון הסלנג המפורסם של נתיבה בן-יהודה ודן בן-אמוץ השימוש בו מודגם באמצעות המשפטים "הוא מבני-דודינו, אבל אתה יכול לסמוך עליו מאה אחוז", ו"כולם משלנו באוטובוס, חוץ משני בני-דודים בשורה האחרונה". השימוש הפלסטיני בביטוי, בתורו, אירוני משהו, כמו הכינוי "ח'וואג'את" או "נכבדים זרים", שגם הוא מודבק לעיתים ליהודים.

לכלל המשתמשים במונח, ערבים כיהודים, ברור טעם הכינוי: אנו צאצאיו המשותפים של אברהם דרך בנו ישמעאל ויצחק. האסמכתה הראשונית לייחוס המשפחתי הזה היא כמובן ספר בראשית, המקובל על יהודים, נוצרים ומוסלמים כחלק מרכזי של כתבי הקודש. מחזור סיפורי האבות (בראשית יב-נ) משובץ בתוך מבנה גנאלוגי של רשימות "תולדות" המכנס את האנושות כולה אל אילן יוחסין משפחתי אחד, הפותח בנח. בפרקים הכוללים את תולדות אברהם נעשה שימוש דרמטי ולעיתים מפתיע בהיגיון הפטריארכלי: בכל אחד משלושת הדורות נאבקים האחים על ברכת האב ומורשתו, ושוב ושוב נחתם המאבק בניצחון הבן הצעיר - יצחק על ישמעאל, יעקב על עשיו, ויוסף על אָחיו. כל אחד מהשלושה הוא בנה של אישה אהובה אך עקרה שיוולדת בדרך נס ומקדמת את ענייניו של בנה בערמומיות, בעזרת סיוע משמיים. עם זאת, בכל המקרים זוכה האח הבכור, המאופיין כפרוע ועז נפש, במעין ירושת ניחומים. כך חותר המיתוס תחת מעמדו של הבכור ונותן ביטוי לכוחן הנסתר של נשים, המשיגות את מבוקשן באמצעות בניהן ובזכות יחסיהן האינטימיים עם כוחות עליונים.

נשחזר כאן רק את צדדיו הגנאלוגיים הרלוונטיים של הסיפור. בעקבות הציווי "לך לך" נודדים אברהם ושרה בין כנען והארצות השכנות. אף שהובטחו לו זרע רב ככוכבי השמיים ואת ארץ כנען לרשתה, הזוג נותר עירי עד שאברהם מעבר, בעצת שרה, את אמתה המצרית הגר. לאחר שהגר ההרה נמלטת אל המדבר מחמת קנאתה של האדונית, מנבא לה מלאך כי בנה ישמעאל יהיה "פרא אדם" ש"ידו בכול ויד כול בו ועל פני כל אחיו ישכן", ומורה לה לשוב. כעבור שלוש-עשרה שנים נולד לשרה באורח פלא הבן יצחק. לאחר ששרה תופסת את ישמעאל "מצחק" (עבירה סתומה ומרובת פרשנויות במדרש) בסעודת גמילתו של הבן הצעיר, היא דורשת מבעלה לגרש את "האמה הזו ואת בנה". האל מחרה מחזיק אחריה ואברהם מצייט, על אף אהבתו לבכורו. במדבר מופיע שוב מלאך בפני השניים וכורה באר שמצילה את חייהם. ישמעאל מתבגר והופך לקשת, ואימו מוצאת לו כלה מצרית שיוולדת לו בנים. מאוחר יותר נולדים לאברהם בנים נוספים מהשפחה קטורה (המזוהה במדרשים עם הגר), ואלה זוכים ב"מתנות" אך לא בירושה. אחרי מות אברהם קוברים אותו יצחק וישמעאל יחד במערת המכפלה.

לנוהג היהודי לזהות דמויות מהסיפור עם עמים בני הזמן יש שורשים במקרא עצמו, אך ככל שהתרחבו גבולות העולם המוכר לאחר חתימת המקרא הפך הזיהוי אלגורי יותר. כך נקשרה ממלכת אדום, המזוהה עם עשיו, ראשית באימפריה הרומית ולאחר מכן בנצרות. שרשרת שקילויות דומה קישרה בין ישמעאל לאיסלאם, אף שהזיהוי בין ישמעאל ל"ערבים" - קטגוריה שמשמעותה בעולם העתיק לוטה בערפל - עתיק יותר.^[6] אחד המקורות לזיהוי הוא נבואת זעם מסתורית מספר ישעיהו:

אף שישמעאל אינו נזכר בנבואה, השמות המופיעים בה מזוהים כשמות מקומות בצפון-מערבו של חצי האי ערב בן הזמן, וגם כשמות בניו של ישמעאל הנזכרים בספר בראשית. מהטקסט הסתום הזה קשה להבין מהו החטא שעליו נענשו בני ערב, אך קטע ממסכת תענית בתלמוד הירושלמי, משלהי העת העתיקה, מפרש את העבירה כבגידה בחובה משפחתית. הערבים מוקעים מכיוון שמנעו סעד משארי בשרם - היהודים. על סמך משחק מילים בין "דדנים" ל"דודנים" מזהה המדרש, לראשונה במסורת היהודית, את הערבים כבני דודים:

אמר רבי יוחנן שמונים אלף פירחי כהונה (בקעו) [בַּרְחוּ] לתוך חילותיו של לבובדנצר והלכו להן אצל ישמעאלים. אמרון לון הבו לן נישתי דאָן צָהיי [= הבו לנו לשתות כי אנו צמאים]. הביאו לפניהן מיני מלוחים ונודות נפוחות. אמרון לון אָכְלוּן וְאַתוֹן שְׂתִי. וכיון דַּהֲנָה חד מינהון שרי זיקא ויהב ליה גו פומיה הנה רוקא נפק ונהה חנק ליה [= וכאשר פתח אחד מהם את הנאד והכניסו לפיו יצא רוח וחנקו]. הָדָא הוּא דְכְּתִיב [...] אוֹרְחוֹת דְּדָגִים כֵּן אוֹרְחוֹן דְּבְנֵי דוֹדֵיָא עֲבָדִין [= כאלו הן אורחות בני הדודים]. (ירושלמי, תענית ד, ה)

ברבות השנים אבד לנו ההיגיון שמאחורי האמביוולנטיות התלמודית כלפי "בני דודי"א. לטענת חוקרת היהדות קרול באכוס, ישמעאל ועשיו מייצגים סוגים שונים של מינות, והשולת ה"נכונה", דרך יצחק ויעקב, מסמלת את דרך הישר הרבנית.^[7] אלא שבמקומות רבים בתלמוד מוצגים הערבים, או הישמעאלים, כקולקטיב ממשי, שחולק עם היהודים מנהגים כמו ברית המילה ונדוע בזכות יכולותיו הרפואיות. שוליותם של הערבים אינה רק תיאולוגית אלא גם כלכלית-חברתית: לדברי ההיסטוריון יאן רטסו, בתקופה זו הערבים חיו בין הצייה לארץ הנושבת, התפרנסו כרועי גמלים ושכירי חרב והחזיקו בשפת סתרים ייחודית - היא הערבית - שהעמים השכנים, ובהם היהודים, הכירו בסגולותיה העל-טבעיות.^[8]

כפי שנרמז מהתמונה הזאת, ה"ערב" שממנה הגיח מאוחר יותר האסלאם אירחה בתקופה זו מילייה קוסמופוליטי שבו התחככו זה בזה יהודים, נוצרים ואחרים. המונח "ערבים", לעומת זאת, נעלם מהמקורות בסוף העת העתיקה למשך כמה מאות. הוא הופיע שוב במאה השביעית כשמה של השכבה השלטת בח'ליפות האסלאמית הראשונה, המחזיקה באילן יוחסין שבו אברהם וישמעאל משובצים במקום בולט. על פי הקוראן, מקום משכנו המדברי של ישמעאל הוא במכה. אביו מבקר אותו שם, מביא מתנות יקרות ערך ומסייע בהקמת הכעבה. על אף תפקידו הגנאלוגי, בקוראן מסמל אברהם דווקא התנגדות לגידורה של קהילת המאמינים בגדרות משפחתיים. סורת הפרה מורה למאמינים לדחות את הדרישה "היו יהודים או נוצרים" לטובת הליכה ב"דת אַבְרָהָם", שלא היה יהודי או נוצרי כי אם "חֲנִיף"

מדרש פרקי דרבי אליעזר, שנכתב בארץ ישראל בין המאה השמינית לתשיעית לספירה, חושף רב־שיח צפוף להפליא בין גרסאות יהודיות ומוסלמיות של תולדות אברהם. המדרש חוזר על סיפור ביקורו של אברהם אצל ישמעאל - סיפור שאינו מוכר לנו מלבד זאת אלא ממקורות מוסלמיים - ואף נוקב בשמות נשותיו, עאישה ופאטמה, הזיהים לשמותיהן של אשת הנביא מוחמד ובתו. על פי המסופר, אברהם בא לבקר את בנו במדבר פעמיים בלי לגלות את זהותו. בשתי הפעמים הבן נעדר, אך בעוד הרעיה הראשונה, עאישה, משיבה את פניו ריקם וסופגת גינוי, הרעיה השנייה, פאטמה, מארחת אותו כדין וזוכה לשבחים.

[9]

גם בברית החדשה ניכרת חשיבותו של הייחוס האברהמי. הבשורות על פי מתי ולוקס כוללות שתי רשימות תולדות נפרדות המתעדות את מוצאו של ישוע מאברהם. השליח פאולוס הוא שטבע את הפרשנות האלגורית הנוצרית לדרמה המשפחתית, בהתאם למגמתו לפתוח את הכת החדשה להצטרפותם של "יוונים" נטולי ייחוס יהודי. באגרת אל הגלטים (4: 21-31) מזהה פאולוס את היהדות, שנולדה בסיני, "הוא הַר בְּעָרְב", עם האמה הגר שילדה "לְפִי הַבְּשָׂר", ואת הכנסייה עם שרה, שילדה "עַל־פִּי הַבְּטָחָה". פרשנות זו לסיפור גויסה לצרכים גיאופוליטיים במסעות הצלב, כאשר האבירים הפראנקים ששחטו את יהודי ירושלים ואת מוסלמיה אימצו כסיסמת קרב את זעקתה של שרה, "גֵרֶשׁ הָאֱמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ".

הרב־שיח האברהמי במזרח התיכון המודרני

זיהויים של הערבים כבני דודיהם של היהודים נמשך בספרות הרבנית של ימי הביניים ובראשית העת החדשה.^[10] בסוף המאה התשע־עשרה הוא מפציע בעיתונות של המזרח התיכון, גם בערבית, במסגרת דיאלוג אינטנסיבי שבו משתתפים ציונים, פלסטינים וערבים אחרים המתנגדים לציונות, וכן ערבים המבקשים להגיע עימה להבנות. ברב־שיח הזה, הנמשך עד היום, משתמשים כל המשתתפים במהלכים רטוריים הנשענים על ההיגיון המשפחתי - מההכרה בקשר בין "בני הדודים" וחיובו, דרך הבחנה בין קשר זה לקשר החזק יותר בין אחים והאשמות בבגידה במחויבות המשפחתית, וכלה בהכחשה מוחלטת של קשר השארות.

הקשרים שניהלו עם תום מלחמת העולם הראשונה ראש ההסתדרות הציונית חיים ויצמן ופייסל מלך עיראק מסמנים נקודת מפנה ברב־שיח המשפחתי הזה. פייסל, נצר לבית האשם החיג'אזי ובעל בריתה הנאמן של האימפריה הבריטית, היה אויבו של "האסלאם הקיצוני" בן הזמן, שהתגלם בבית המלוכה הסעודי. החזון הדיפלומטי שטווה עם ויצמן נקרא כיום כטיוטה של הסכמי אברהם: הוא קיווה כי הציונים יסייעו לו ב"הון פיתוח, סיוע טכני ושתדלנות מדינית בינלאומית", ואלה מצידם ציפו ל"הכרה בקיום יהודי לאומי מסוג כזה או אחר בפלשתינה [...] לחץ על ההנהגה הפלסטינית למתן את עוינותה כלפי הציונות".^[11] בבואו להצדיק את הברית המתוכננת נדרש פייסל שוב ושוב לקרבה המשפחתית בין

הצעות אלו היו לצנינים בעיניהם של לאומנים ערבים, שהתערבו ברב־שיח הגנאלוגי באופן פולמוסי במובהק. ב־1920 השיב לפייסל הפובליציסט הפלסטיני חוסני עבד אל־האדי בעיתון הירושלמי **בית אל־מקדס** במילים הבאות, שהובאו בתרגום ביומון **דואר היום** ב־29 ביוני במדור "בעתונות הערבית" (האיות החרג במקור):

אתה אומר: "אין אנו שואפים לגרש את היהודים מפילסטין" מי המה שותפיד, אדוני, המרשים אותך לומר אין אנו שואפים, הרוצה אתה לומר בזה שהתנועה הפליסטינית היא תנועת שוא? ואולם אנו - רוצים הננו באמת לגרשם בכל אמצעי שלום.

אתה אומר: היהודים הם בני דודנו.

ואני אומר: אפשר שהם אחים או בני דודים לאנשי חגאז ואולם הם אויבי הפלשתינאים והסוריים.

מאז הפכה הכפירה באחת מצלעותיו של הקשר המשפחתי המשולש בין בני ערב, הפלסטינים והיהודים למהלך נפוץ ברב־שיח האברהמי. פייסל פקפק בערביותם של הפלסטינים, וויצמן נטה להסכים עימו. כמו פקידים בריטים ומזרחנים אירופים רבים, הוא סבר שהפלסטינים הם בעלי מוצא מעורב ולפיכך אין לראות בהם "ערבים אמיתיים". בקרב לאומנים ערבים, לעומת זאת, ניכרת מאז ראשית המאה מגמה גוברת של התכחשות לקרבה המשפחתית בין יהודים לערבים באשר הם. כפי שמראה אלי אושרוב, לנוכח השימוש שעושים המתנחלים הישראלים בחברון בתולדות אברהם להצדקת מעשיהם האכזריים, רוב תושבי העיר הפלסטינים חזרו בהם מהכרתם המסורתית בזיקה היהודית אליה. כאילו בתגובה לטענה המייחסת לפלסטינים "מוצא מעורב", מכחישי השארות מחברון טוענים כי היהודים "התבוללו עם עמים אחרים" ולכן איבדו את זכותם לנחלת האב.^[12]

גם בעיתונות הערבית רווח השימוש בטיעונים פסאודו־מדעיים להכחשת הקרבה המשפחתית. המאמר "אנו ובני דודנו היהודים", שהופיע בעיתון הסעודי **אל־ריאד** ב־2007, פותח באנקדוטה: "יש לי ידיד 'חוכמולוג', שבכל פעם שהוא שומע על פשעי היהודים נגד הפלסטינים הוא אומר 'נו טוב, בני דודים וקרובים...'. המחבר, המבקש להעמיד את הידיד על טעותו, מכיר בראיות הגנטיות למוצאם האברהמי של היהודים הספרדים, אך דואג כי אלה עלולות לשמש את היהודים "להצדקת טענתם לבעלות על האזור". לפיכך הוא מבהיר כי המחקר "סותר את דרישתם של היהודים האירופים - והם הרבים והמשפיעים ביותר - לשוב לפלסטין ולמזרח התיכון כולו". עשור מאוחר יותר הגיע פרשן באתר **אל־גיזירה** הקטרי למסקנות קרובות על בסיס דומה. ממצאי הגנטיקה, הוא מבהיר, מאששים את מוצאם האברהמי של "אחוז קטן בלבד מבין יהודי ארצות ערב", כך ש"יש לשמוט כל טענה לקשר דם בין היהודים לערבים".

ברור כחמה, שהישמעאלים המסתכלים על ישראלים כלסטים וגזלנים, הם צמאים לדם יהודי ולעולם לא ינטשו את שאיפתם להשמיד עם וארצו. משום כך יש להם דין ז' העמים [כלומר, יש להשמידם], והמהסס בזה יביא ברחמנותו המטופשת אכזריות על רחמנים בני רחמנים. מה עוד כאשר מדובר בישמעאלים, שמתחילת יצירתם, דרך ישמעאל אבי אומתם, כבר נודעו לשמצה.^[13]

בכל הקשור להלכה הנהוגה בישראל כיום, אין משמעות רבה להבחנות בין לא־יהודים מסוגים שונים על בסיס קרבתם המשפחתית ליהודים. אך כוחו המוסרי והסימבולי של ההיגיון המשפחתי בולט בכל זאת בשו"ת מקוון באתר הדתי־לאומי **כיפה**, שבו המשיב מסביר מדוע הקרבה לערבים אינה מחייבת יחס מיוחד כלפיהם (שגיאות הכתיב במקור):

[ש:] נכון שיצחק וישמעאל היו אחים... ומהם ניהיו הצאצאים יצחק = יהודים וישמעאל = ערבים... לא ככה?... אז מה זה אומר שלמרות שהיהודים וערבים הורגים אחד את השני ויש שנאה גדולה אבל זה אומר לפי התורה שאנחנו אחים?

[ת:] ראשית אציין כי עם ישראל צמח מיעקב אבינו וישמעאל היה דודו של יעקב. כך שיותר נכון לכנות את היחס ביננו לבין הישמעאלים/ערבים כ"בני דודים" ולא כאחים. [...] העובדה כי הערבים והיהודים מקורם מאב אחד אינה מחייבת חובה מיוחדת מצדנו כלפיהם או להפך. אנו מחויבים לכבדם ככל אדם הנברא בצלם א־להים אך אין זה שולל את זכותנו הטבעית להגן על עצמנו במקרה שתוקפים אותנו. [המדרש ממסכת תענית שנדון לעיל] מבליט את העובדה כי למרות שהישמעאלים הם בני דודנו אין זה מחייב כי הם יתנהגו ברחמים כלפנו.

לא זו אף זו, מנקודת המבט הציונית־דתית, אופיו ה"ידוע לשמצה" של ישמעאל הוא ראייה לכוחותיה הנבואיים של שרה, המבדילים אותה מבעלה התמים, הנוטה לאוניברסליזם. אם תהיה זו פחיתות כבוד להאשים את אברהם באותה "רחמנות מטופשת" שבה מכתים כהנא את השמאל, העלאתה של שרה על נס משרתת מטרה רטורית דומה. מנקודת מבט ליברלית, כמובן, הנגדה זו מעוררת אהדה לאברהם. אך לגיטימית ככל שתהיה, קריאה ליברלית שכזאת תהיה מנוגדת למה שתופסים רבני הציונות הדתית בזמננו כמוסר ההשכל של הסיפור, הוא "הרחקת ישמעאל לצורך תיקונו". לדידם, גויים - ישמעאלים כאחרים - רשאים לחיות בארץ רק כל עוד יקבלו על עצמם "מס ועבדות". כך מבהיר מאיר גולדמינץ, ראש ישיבת שירו למלך שבמאחז הבלתי חוקי חוות גלעד, כי "תפקידים שבהגדרתם נדרשים לשרותם של אדוני הארץ", למשל ב"נקיון, תברואה, [ו]מלצרות", ייחשבו לעבדות בתנאי שהם מלווים במעמד פוליטי נחות. שלא כמו כהנא, גולדמינץ עומד על ההבדל בין בני ישמעאל למהגרי עבודה שאינם ערבים, שאותם הוא ממשיל לבני קטורה:

כך, בעוד שבמהגרי עבודה ניתן "להשתמש ולזרוק" לפי הצורך, דווקא האפשרות של מחלוקת עם "בני הדודים" בנוגע לירושת הסב היא שהופכת את גירושם לכורח תיאולוגי. זהו ההיגיון שמוביל את ממשיכי דרכו של כהנא בממשלה למסקנה שכל עם יוכל לחיות בשלום רק אם ימצא את מקומו ויישאר בו: יהודים בארץ ישראל וערבים ב"ערב". היגיון גזעני זה, המאפשר להצדיק טרנספר ואף רצח עם, אינו מנוגד לאידיאולוגיה העומדת בבסיסם של הסכמי אברהם, שאותם קידם הימין הקיצוני בחום. ולפיכך אין תמה כי הימין הישראלי מתנאה כיום באותה סיסמת קרב עקובה מדם ששימשה לפני אלף את הצלבנים, "נְרַשׁ הָאֲמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנֶיהָ".

אברהם, לאן?

ב־16 בפברואר 2023 חנך סגן ראש ממשלת איחוד האמירויות, סיף בן זאיד אל-נהיאן, "מרכז חדש ללימוד, דיאלוג ופולחן" באבו דאבי בשם "בית המשפחה האברהמית". בחנוכת המתחם, המורכב משלושה בניינים קובייתיים המוקדשים לשימוש מסגד, כנסייה ובית כנסת, נכחו הרב הראשי של בריטניה, נשיא מועצת הוותיקן לדיאלוג בין-דתי ונשיא אוניברסיטת אל-אזהר בדימוס. המבקרים בו, על פי הודעתה של סוכנות החדשות האמירית, מוזמנים ליהנות מסיורים מודרכים המדגישים "תכונות עיצוביות המותאמות למנהגים ולמסורות של כל אחת מהדתות"^[14].

המתחם המבהיק מלובן, שהוקם בוודאי בעמל כפיהם של מהגרים נטולי זכויות, הוא מקדש של אידיאולוגיה המציירת את היהודים והמוסלמים (או את הישראלים והערבים) כענפים יריבים של משפחה עתיקה, שהעוינות השוררת ביניהם גורלה להתפוגג בעזרתו של האחר המערבי או הנוצרי. אידיאולוגיה זו, כפי שראינו, מהדהדת בעוצמה רב-שיח חוצה קהילות דתיות שנמשך כמעט אלפיים שנים, ואף שהיא משרתת אינטרסים מערביים יש לה גם שורשים עמוקים וחסידים רבים במזרח התיכון עצמו. אך רב-שיח כשלעצמו אינו מתכון להבנה ושלוש. ניסוחן של מחלוקות בשפה דתית המשותפת לצדדים הניצים עשוי דווקא להקנות להן נופך מתעתע, אשלייתי, של כורח פטריארכלי על-זמני וקמאי. השימוש שעשו אישים המזוהים עם הציונות הדתית בפרשות השבוע מספר בראשית על מנת להצדיק מעשי זוועה ונקמה במהלך המלחמה הנוכחית מדגים היטב את הסכנה הזאת. חמקמק יותר, אך לא פחות נחרץ, הוא האופן שבו שולל ההיגיון הגנאלוגי כל זכות שהיא - אפילו הזכות להיחשב כיריב לגיטימי - ממי ש"לא שייכים" לדרמה המשפחתית האזורית מנקודת מבט כזו או אחרת, ויהיו אלה מהגרי עבודה, יהודים אשכנזים או אפילו ערבים פלסטינים.

הממסגור אותו, במיוחד האזרחים - והחוקא וההחיות שביניהן - הן לעיתים קרובות ומתקשרות ישירות עם האל ומלאכיו. הבולטת ביניהן היא הפליטה הגר, ששמה קשור במסעות בינלאומיים ומרמז על פולחן נעלם של הגירה ועירוב, שייתכן כי כוהניו היו "הערבים" הראשונים.^[15] אשר לאברהם עצמו, הרי גם דמותו מורכבת דיה כדי לאפשר פרשנויות שונות - האב האוהב לשני בניו, שאותו אנו מוצאים בקוראן ובכתביהם של יהודים שוחרי שלום; המומחה להכנסת אורחים שאותו מהללים לוינס ודרידה; ואפילו הזקן העני במשל של קפקא, המטיל ספק בשליחותו מרוב ענוותנות ובושה מפני הבריות.

בפרק הזמן שבין פרסומה של מסה זו בגרסתה המקורית^[16] ובין כתיבת הגרסה העברית המעודכנת התוודעתי לדוגמה משיבת נפש של אברהמיות אחרת. הקונטרס "לישמעאל שמעתיך", בהוצאת מכון חוכמת התורה, משתמש ברבים מהטקסטים היהודיים שנידונו גם כאן על מנת לצדד מתוך שיח חרדי מובהק בהקמתה של "מדינת אברהם" משותפת. הגר, "מקוטרת במצוות ובמעשים טובים", זוכה כאן לכבוד הראוי לה ואף מקושרת אל ה"גרות" התמידית, שהמחבר דורש מאיתנו לקחת על עצמנו במסגרת דחייה רדיקלית של הלאומיות לטובת הכרה בריבונותו של בורא עולם.

כפי שמראה הקונטרס הזה, שפורסם באומץ רב לאחר תחילת המלחמה, תמיד נוכל להפיק ערך מעיון מחודש בתולדות אברהם. אך באזור המתבוסס יותר מאי פעם באלימות נגד נשים וילדים, בעושי פרוע של הדל והאביון ובקשיחות לב כלפי פליטי חרב הנוהים אחר מקלט ומחייה, האידיאולוגיה המגולמת במסמכים הנושאים את שם האב משחקת תפקיד פוליטי שלילי. הדמיון האברהמי המשותף לטראמפ, לנתניהו ולאל-נהיאן מעודד לאומנות מהותנית, הדורשת התאמה מלאה בין עם לטריטוריה ומציעה לאחות קרע פנימי במשפחה - המוגדרת באופן מאוד מסוים - במחיר החרפתה של האיבה כלפי כל מי ש"לא שייך". לנוכח קריאות פסאודו-מדעיות במחקרים גנטיים שמעודדות בלבול ובורות, ראוי להדגיש את העדויות המדעיות המצטברות לכך שהמזרח התיכון היה מאז ומתמיד צומת דרכים של סחר והגות, מקום מפגש בין מהגרים ומארחים, וקלחת מבעבעת של מגוון אנושי.^[17] ומול הקריאה "נְרֵשׁ הָאָמָה קִזְאֵת וְאֵת בְּנָה", המגיחה כחלום בלהות מן התקופות האפלות ביותר שידע האזור, שומה על דריו לבנות פוליטיקה אזרית אחרת, כזאת המבטיחה שאיש לא יגורש עוד אל המדבר, לעולמים.

הערות שוליים

[1] † עם שוך מלחמות האזרחים בסוריה ובתימן נחלש הקיטוב הזה משמעותית, עד לחידוש היחסים בין סעודיה לאיראן בחסות סינית במרץ 2023. מאז תחילת המלחמה בעזה נראה שהקיטוב מתחדש.

[2] † ברק רביד, **השלום של טראמפ: הסכמי אברהם והמהפך במזרח התיכון**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2022.

[3] † Gabby Deutch, "The General Who Coined the Abraham Accords," *The Circuit*, January 10, 2022

Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*,[†] [6]

London: Routledge, 2002

Carol Bakhos, *Ishmael on the Border: Rabbinic Portrayals of the First Arab*, Albany: SUNY Press,[†] [7]

2007

[8] רטסו (לעיל הערה 6).

[9] החוקר גורדון ניובי מפרש את החידוש הנרטיבי של המדרש כחלק מניסיון של כת העיסאווייה היהודית

לכרות ברית עם תנועת העיולאת הפרוטו-שיעית, שנשבעה אמונים לצאצאי פאטמה בת מוחמד מבעלה עלי

והתנערה מהח'ליפים הסונים ובראשם אבו בכר, אביה של עאישה. ראו Gordon D. Newby, "Text and

Territory: Jewish-Muslim Relations 632-750 CE," in Benjamin Hary, John Hayes, and Fred Astren (eds.),

Judaism and Islam: Boundaries, Communication and Interaction, Leiden: Brill, 2000, pp. 83-96

[10] ראו למשל את פירושו של יצחק אברבנאל על הפסוקים דלעיל מישעיה, שנכתב סביבות מפנה המאה

השש-עשרה, ואת שו"ת החתם סופר, אבן העזר ב פח, מאמצע המאה התשע-עשרה.

[11] Neil Caplan, "Faisal Ibn Husain and the Zionists: A Re-Examination with Documents," *The*[†]

International History Review 5(4), 1983, p. 567

[12] אלי אושרוב, "אברהם הפלסטיני מהרברט סמואל ועד אוסלו: סמל משותף במרחב מחולק", **זמנים** 135,

2016, עמ' 75.

[13] מאיר כהנא, **אור הרעיון**, ירושלים: המכון להוצאת כתבי הרב מאיר כהנא, 1993, עמ' 274.

[14] Saif Bin Zayed, Nahyan Bin Mubarak Inaugurate Abrahamic Family House, a New Centre for "[†]

Learning, Dialogue and the Practice of Faith," *Emirates News Agency*, February 17, 2023

[15] רטסו (הערה 6 לעיל), עמ' 577-626.

[16] Matan Kaminer, "The Abrahamic Ideology: Patrilineal Kinship and the Politics of Peacemaking in "[†]

the Contemporary Middle East," *Millennium: Journal of International Studies*, November 20, 2023

[17] Mohamed A. Almarri, Marc Haber, Reem A. Lootah, Pille Hallast, Saeed Al Turki, Hilary C.[†]

Martin, Yali Xue and, Chris Tyler-Smith "The Genomic History of the Middle East," *Cell* 184(18), 2021,

pp. 4612-4625

